

Васильченко В.В.,

начальник кафедри цивільно-правових

дисциплін Юридичної академії МВС

України, кандидат юридичних наук, доцент,

м. Дніпропетровськ

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОЛА ОБ'ЄКТІВ СПАДКОВОГО НАСТУПНИЦТВА З РЕФОРМАМИ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Ноступальна еволюція кола об'єктів спадкового наступництва тісно пов'язана з історичною генезою виробничих сил та економічних відносин власності, наслідком якої є поява цілком нових об'єктів права власності. Як похідне від права власності спадкування є одним з найстабільніших та консервативних інститутів. Завдяки можливості впливу на розподіл майна між різноманітними верствами соціальних груп законодавчо закріплена система спадкування має вагоме економічне та суспільно-політичне значення, оскільки може бути використана як суттєвий засіб коректування відносин власності у соціумі. Як справедливо зазначає О.В. Дзера, у будь-якому суспільстві на формування права власності громадян впливають встановлені правила спадкування¹. Що ж стосується чинного розділу “Спадкове право” Цивільного кодексу України 1963 року (далі ЦК), то слід зазначити, що він орієнтований в цілому на спадкування майна споживчого характеру і не враховує специфіки окремих видів майна, які з'явилися в теперішній період реформування економічних відносин в нашій державі. З приводу цього, досить актуальною постає проблема удосконалення правового регулювання спадкового наступництва нових об'єктів права власності громадян, особливо об'єктів виробничого характеру.

Вирішення питання наступництва нових нетрадиційних об'єктів спадкування суб'єктами цивільних правовідносин бачиться за двома можливими напрямками. Першим і традиційним бачиться розробка більш детальної у нормативному відношенні Книги VII “Спадкове право” нового ЦК, покликаної забезпечити ретельніше регулювання питань правонаступництва нових об'єктів спадкування (спадкування фермерського господарства, підприємства, часток учасників комерційних юридичних осіб ті ін.). Другий напрямок передбачає виділення загальних і спеціальних норм спадкового права в окремі нормативні акти. Так, в розділі “Загальні положення про спадкування” можливо слід обмежитися лише загальними принципами та положеннями стосовно спадкування об'єктів підприємницької діяльності, а правила, які встановлюють правовий режим спадкування специфічних об'єктів права власності громадян включити в самостійні правові акти (наприклад, до Закону України “Про господарські товариства” тощо).

На наш погляд більш переважним виступає другий підхід, оскільки специфіка такого виду спадкового майна як господарське товариство (частка в ньому), вимагає іншого специфічного порядку спадкового наступництва. Цілком нормальним буде, якщо регламентація спадкування кожного такого об'єкту буде дана в ЦК в самих загальних рисах, з тим, щоб докладніші правила про спадкування містилися у спеціальних законах. Такий підхід звичайно ні в якому разі не означає, що подальший розвиток цивільного законодавства повинен йти шляхом переносу вирішення найважливіших проблем з ЦК до численних нормативних актів. Навпаки, весь подальший поступальний його розвиток повинен залишатися у площині збагачення змісту цивільного кодексу. Навіть за самої ретельної деталізації спеціальними нормами законодавства правонаступництва таких нетрадиційних об'єктів спадкування як господарські товариства (акції, паї, частки...), загальні принципи та положення посмертного переходу майна повинен містити саме Цивільний кодекс, виконуючи функцію “управління актами поза нього”².

Слід зазначити, що поява нових об'єктів права власності громадян не тільки породжує нові проблеми їх спадкування, але й піднімає ряд старих невирішених доктринальних питань спадкового права. Адже слід бути відвертими, що в умовах значного майнового розширення громадян України, коли у власності окремої сім'ї накопичується мільйонний, а то й мільярдний статок, орієнтовані на приватну власність "споживчого характеру" норми спадкового права однозначно не відповідають існуючим уявам про справедливість. Так, за недосконалістю в ЦК норм інституту обов'язкової частки, свою негативну роль може проявити принцип свободи заповідальних розпоряджень. Як наслідок, це може призвести до того, що працездатні подружжя або діти спадкодавця можуть залишитися взагалі позбавленими спадщини, в той час як спадкоємець за заповітом отримає все майно. Таке неналежне врахування інтересів спадкоємців є наслідком тієї недооцінки сімейних засад у спадковому праві, що склалися в колишньому радянському праві.

Протиріччя між сімейно-забезпечувальною функцією спадкового права і широкою заповідальною правоздатністю потребує виваженого підходу в плані обмеження свободи заповіту. Слід відзначити, що розвинуті зарубіжні країни все більше обмежують свободу заповіту на користь членів сім'ї спадкодавця. Такими дієвими засобами виступають наприклад, "обов'язкова частка" у розмірі 1/3 законної частки в Німеччині, або ж визначення частини майна, на яке не поширюється дія принципу свободи заповіту (так званого "резерву") у Франції та Швейцарії, чи навіть можливість отримання "розумного утримання" зі спадкового майна не лише дружиною та дітьми спадкодавця, а навіть і його колишньою дружиною, якщо вона не взяла новий шлюб, як це має місце в Англії³. З метою попередження можливості знехтування спадкодавцем інтересами найближчих до нього осіб, відносно яких він мав сімейно-правові обов'язки, бачиться за доцільне звернути увагу на згадані позитивні риси зарубіжного спадкового права стосовно обмежень по заповідальним відрахуванням на користь сторонніх осіб.

В умовах формування значної частини приватної власності, бачиться корисним розширення в новому ЦК кола спадкоємців за законом до шести черг, що майже усуває можливість участі держави у спадкуванні майна спадкодавця. В той же час слід було б передбачити можливість спадкування нетрадиційних об'єктів права власності і третіми особами, що не є родичами померлого. Адже цілком закономірним постає також питання, чому у разі відсутності спадкоємців та сама спадщина підприємця, визнана відмерлою, повинна стати власністю адміністративно-територіального утворення чи то держави, які взагалі не приймали участі в її створенні, а не співучасників померлого підприємця, які спільно з ним брали участь у підприємницькій діяльності, оскільки ця частка є результатом їхньої діяльності? Можливо, доцільно було б доповнити ст. 1518 нового ЦК перед п.3 частиною, яка б передбачала, що така спадщина успадковується юридичною особою, учасником якої був померлий, або ж автоматично прирощується до часток його співтоваришів по підприємницькій діяльності.

Таким чином, поява нових об'єктів права приватної власності громадян (господарського товариства, як цілісного майнового комплексу, акцій, паїв, часток тощо) впливає і на розширення кола об'єктів спадкування, а тому вимагає сьогодні більш досконалого правового регулювання їх спадкового правонаступництва нормами цивільного законодавства.

¹ Дзера О.В. Розвиток права власності громадян в Україні: Монографія. – К.: Вентурі, 1996. – 25 с.

² Концепция развития российского законодательства. Ред. Л.А. Окуньков, Ю.А. Тихомиров, Ю.П. Орловский. – М.: Ин-т зак-ва и сравнит. правоведения, 1994. – 69 с.

³ Гражданское и торговое право капиталистических государств / Отв. ред. Е.А. Васильев. – М.: Международные отношения, 1984. – С. 539–541.